

Magyarul tanuló lengyel hallgatók köztesnyelvről különböző beszédaktusokbanⁱ

Sitkei Dóra

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
sitkeidora@gmail.com

Kivonat: Második nyelv (L2) tanulása során több tényező hathat a nyelvtanuló köztesnyelvére, amelyek egyike az anyanyelvi (L1) transzfer. Jelen kutatás során lengyel L1 hallgatók magyar köztesnyelvi beszédaktus-produkcióiban megnyilvánuló negatív anyanyelvi transzfert vizsgálom egy köztesnyelvi udvariassági vizsgálatokhoz megfelelő módszer megtalálása céljából, a következő udvariassági tényezők alapján: arc(ulat)fenyegetés-arc(ulat)védelem, direktség-indirektség, a szolidaritás kifejezése, az operációs szempontok és a külső és belső módosítók használata. Emellett a köztesnyelvi produkciók közelebbi megismerése céljából megfigyeléseket teszek az udvariassággal átfedésben lévő nyelvi túlbiztosításról is. A vizsgálatokat a következő beszédaktusokban végeztem: az üdvözlés, az ételkínálás, a kérdés, a köszönetnyilvánítás, az elutasítás, az egyet nem értés (véleménykülönbség) kifejezése, a bocsánatkérés, a bókolás és a bókolásra reagálás, a kívánság és a javaslat kifejezése, valamint az ugratás.

1 Bevezetésⁱⁱ

A nyelvtanulás kreatív folyamat, melynek során a nyelvtanulók a környezetükkel való interaktív kapcsolat révén létrehozzák a megfigyelt szabályosságok egyfajta belső reprezentációját, amely dinamikusan változik a nyelvtanulási folyamat alatt (Corder 1992). Ezen nyelvi rendszer megnevezésére a köztesnyelv (interlanguage, rövidítve: IL) fogalmát Selinker vezette be 1972-ben. A nyelvtanuló köztesnyelvi megnyilatkozására több tényező van hatással, amelyek egyike az anyanyelvi (L1) transzfer (Selinker 1972).

Jelen kutatás fő célja doktori kutatásomhoz egy – köztesnyelvi udvariassági vizsgálatok számára megfelelő – kutatási módszer megtalálása, amelyhez a köztesnyelvi beszédaktus-produkciók tipikus megnyilatkozásaiban megfigyelhető negatív anyanyelvi transzfert vizsgálom a pragmatikai kutatások általános keretein belül (l. például Szili 2004, Bándli 2015) a következőkben (1.2. pont) bemutatandó udvariassági tényezők alapján.

ⁱ A tanulmány Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

ⁱⁱ Ezúton is szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik valamely módon hozzájárultak a kutatásom megvalósításához.

Mindemellett a köztesnyelvi produkció közelebbi megismerése céljából megfigyeléseket teszek az udvariassággal átfedésben lévő nyelvi túlbiztosításról is. A vizsgálatokat a következő beszédaktusokban végeztem: az üdvözlés, az ételkínálás, a kérés, a köszönetnyilvánítás, az elutasítás, az egyet nem értés (véleménykülönbség) kifejezése, a bocsánatkérés, a bókolás és a bókolásra reagálás, a kívánság és a javaslat kifejezése, valamint az ugratás beszédaktusa.

2 Módszertan

Nyílt végű diskurzuskiegészítő tesztreⁱⁱⁱ 80 lengyel anyanyelvű, magyarul tanuló és legalább középfokon tudó egyetemistától kaptam magyar nyelvű válaszokat. A kérdőíven a szituációkat magyarul és zárójelben angolul adtam meg. A szituációk leírása tartalmazza azokat a szociopragmatikai (vertikális/hatalmi és horizontális/familiáris interperszonális) és beszédaktus-specifikus (például a köszönetnyilvánítás beszédaktusában a kapott szívesség mértéke) tényezőket, amelyeknek hatása lehet a megnyilatkozásokra. A válaszokat összevettem 40 magyar anyanyelvű egyetemista magyar válaszával, ami alapján beazonosítottam a lengyel válaszadók – adott esetben – eltérő tipikus válaszstratégiáit. Lengyel anyanyelvű hallgatóktól (30 fő) kapott lengyel nyelvű válaszok alapján (a kérdőív is lengyelül íródott) megfigyeltem, hogy a negatív anyanyelvi transzfer^{iv} mennyiben, mely nyelvi szinten (lexikai, szintaktikai vagy pragmatikai) magyaríthatja a magyartól eltérő válaszstratégiákat. A kutatás során tipikusnak tekintettem a legalább 25%-os relatív gyakorisággal megjelenő nyelvi formákat.

A következő udvariassági tényezők alapján vettem össze a lengyel és a magyar anyanyelvű személyek magyar nyelvű tipikus megnyilatkozásait:

- 1) arc(ulat)fenyegetés-arc(ulat)védelem (Brown–Levinson 1978, 1987; Szili 2004),
- 2) direktség-indirektség (Brown–Levinson 1987; Blum-Kulka 1987; Szili 2004; Bándli 2015),
- 3) szolidaritás kifejezése (Brown–Levinson 1987; Jobst 2007; Brown 2015),
- 4) operációs szempontok (point-of-view operations)^v (Brown–Levinson 1978; Blum-Kulka–Olshtain 1984; Brown–Levinson 1987),

ⁱⁱⁱ A diskurzuskiegészítő teszt széles körben használatos, de vannak hiányosságai. Beebe–Cummings (1996) vizsgálatában bebizonyította, hogy elutasítás során az élnyelvi változatokhoz hasonló diskurzuskiegészítő tesztbeli válaszokat adtak az adatközlők az alkalmazott szemantikai formák tekintetében, viszont a módszer negatív oldalaként említik a pszichológiai tényezőt: nem biztos, hogy éles szituációkban is ezen stratégiákat alkalmazzák az adatközlők, a teszt nem tudja hozni az interakciónak a beszélgetésben részt vevők közötti pszichoszociális dinamikáját (Beebe–Cummings 1996).

^{iv} Azon köztesnyelvi jelenségeknél, amelyek az anyanyelvi formáknak megfelelnek, de a célnyelvi formáktól különböznek, fennáll a negatív anyanyelvi transzfer lehetősége, viszont ez nem elegendő bizonyíték rá (Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz 1990).

^v Az operációs szempont alapján beszélő-, hallgató-, kettős és személytelen orientáció különböztethető meg (Blum-Kulka–Olshtain 1984, Brown–Levinson 1987), amely beszélőorientált megnyilatkozás esetén a beszélőhöz való lehorgonyzást jelenti (I. Kugler 2013), és így tovább.

- 5) külső és belső módosítók (pl. enyhítő vagy támogató elemek) használata (Blum-Kulka–Olshtain 1984).

3 A köztesnyelvi vizsgálat

3.1 A beszédaktusok, melyeknek tipikus produkcióiban nem volt eltérés

A következő beszédaktusok esetén nem volt eltérés a köztesnyelvi és a magyar L1 tipikus megnyilatkozások között a vizsgált udvariassági szempontok alapján: az üdvözlés, a köszönetnyilvánítás és az elutasítás beszédaktusában. A következőkben a három beszédaktus tipikus produkcióit mutatom be röviden.

3.1.1 Az üdvözlés beszédaktusa

A szituáció leírása: a városban találkozol a magyar tanárral, aki (a) egy 35 éves nő, (b) egy 35 éves férfi, (c) az albérleted előtt az 50 éves szomszédasszonnyal, (d) az egyetemen reggel az osztálytársaddal, mit mondasz neki (mit köszönsz, mondasz-e mást is a köszönésen kívül).

A tipikus magyar nyelvű produkciók, mind a magyar L1, mind a köztesnyelvi beszélők részéről: (a, b, c) *Jó napot (kívánok)!* (d) *Szia! (Hogy vagy? / Mi újság?)*. A köztesnyelvi és a magyar L1 tipikus válaszok megegyeztek. Sok esetben mind a lengyel, mind a magyar adatközlők zárójelben megadták a bővített válasz lehetőségét, amelyhez a magyar válaszolók közül néhányan magyarázatot is fűztek.

3.1.2 A köszönetnyilvánítás beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) nem tudtál menni egy órára az egyetemen, egy barátod felajánlja, hogy odaadja a jegyzeteit, (b) elkérted a húgodtól egy DVD-jét, és ő odaadta neked, (c) egy tanárod kölcsönad neked egy könyvet, amit nem tudtál könyvtárból kikölcsönözni.

A köztesnyelvi válaszokban is megjelenik az (a) és a (c) szituációhoz kapcsolható nagyobb mértékű szívesség figyelembe vétele, és így egy erősebb megköszönési mód (az illokúciós erőt fokozó elemmel kiegészített performatívum: „köszönöm szépen”) alkalmazása. A köztesnyelvi és a magyar L1 tipikus válaszok a következők: (a) *Kösz! / Köszönöm szépen!*, (b) *Kösz!*, (c) *Köszönöm szépen!*

3.1.3 Az elutasítás beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) barátod, (b) húgod kéri egy CD-det, de nem akarsz odaadni, (c) egy barátod moziba hív, de nem tudsz elmenni.

A köztesnyelvi és a magyar L1 tipikus válaszok a következők: (a) *Bocsi / Sajnálom, de <indoklás>*, (b) *Nem (+ rövid indoklás) / Nem (adom oda)*, (c) *Bocs / Bocsi, de <indoklás>*. Az (a) és a (c) szituációkban a magyar L1 válaszok esetén megjelent a *Ne haragudj* bocsánatkérési kifejezés, az (a) szituációban 30%-ban, a (c) szituációban

13%-ban, amely kifejezést nem használták a köztesnyelvi válaszolók. A helyette alkalmazott *bocsánat* magyarázata olvasható a 3.2.3 pont alatt.

3.2 A beszédaktusok, melyeknek tipikus produkcióiban volt eltérés

A következő beszédaktusok során a vizsgált udvariassági szempontok alapján különbséget lehetett megállapítani a köztesnyelvi és a magyar L1 tipikus válaszok között: az ételkínálás, a kérés, az egyet nem értés (véleménykülönbség) kifejezése, a bocsánatkérés, a bókolás és a bókolásra reagálás, a kívánság és a javaslat kifejezése, valamint az ugratás beszédaktusában. Ezen szituációkra megnéztem a lengyel L1 megnyilatkozásokat, hogy megvizsgáljam a negatív anyanyelvi transzfer lehetőségét.

3.2.1 Az ételkínálás beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) osztálytársadat, (b) húgodat, (c) tanárodát kínálsz meg keksszel.

A köztesnyelvi megnyilatkozásokban megjelent az *akar* (lengyelül: *chcieć*) ige az (a) és a (b) szituációban 30%-os, a (c) szituációban 13%-os relatív gyakorisággal, amely arcfenyegetőbb és direktebb a magyar L1 tipikus válaszokhoz^{vi} képest: (a) *Kérsz?*, (b) *Kérsz?*, (c) *Megkínálhatom?*

Tipikus köztesnyelvi válaszok az (a) és a (b) szituációban: IL: *Akarsz (egy kekszet)?*, L1: *Chcesz ciastko?* ('Akarsz kekszet?').^{vii} A (c) szituációban megjelent a *szeretne* 25%-os relatív gyakorisággal: IL: *Szeretne egy kekszet?*; L1: *Czy miałby Pan ochotę na ciastko?* ('Szeretne egy kekszet?'), amelyre magyar L1-en nem volt példa.

A (c) szituációban az operációs szempontok tekintetében (Blum-Kulka–Olshstein 1984) a köztesnyelvi változat (*Szeretne egy kekszet?*) hallgatóorientált a beszélőorientált magyar L1 változathoz (*Megkínálhatom?*) képest, amely a hallgatótól történő engedélykérést tartalmaz, nyelviileg azt fejezi ki, hogy a hallgató kontrollálja a cselekvést (Blum-Kulka–Olshstein 1984; Blum-Kulka–House–Kasper 1989).

3.2.2 A kérés beszédaktusa

A szituáció leírása: italautomatánál szeretnél pénzt váltani. Akihez fordulsz: (a) egyetemi hallgató, (b) 5 évvel fiatalabb személy, (c) 10 évvel idősebb személy; illetve egy könyved kéred vissza (d) osztálytársadtól, (e) húgodtól.

A köztesnyelvi produktumokban megjelent a hatóige-képző, amely feltételezhetően a lengyel L1-ben szereplő *móc* 'tud (képes)', '-hat/-het' lexikai/szintaktikai elem átvitelének tekinthető, a magyar L1-en nem volt rá példa:

^{vi} Magyar L1-en létezik az *Akarsz ([egy] kekszet)?* forma, de a kutatás során nem adták meg az adatközlők.

^{vii} A lengyel nyelvről magyarra történő fordítások a tanulmányban a saját fordításaim, melynek során – a lehetőségekhez mérten – a szó szerinti vagy ahhoz közeli fordításra törekedtem. – S. D.

	a	b	c	d	e
L1(l.): móc 'tud (képes)', '-hat/-het'	93%	83%	87%	73%	24%
IL: 'tud vmit csinálni'	55%	52%	52%	15%	2%
L1(m.): 'tud vmit csinálni'	92%	87%	87%	57%	7%
IL: 'lehet vmit csinálni', '-hat/-het'	27%	25%	25%	25%	9%
L1(m.): 'lehet vmit csinálni', '-hat/-het'	0%	0%	0%	0%	0%

1. táblázat. A kérés szituációiban a lengyel *móc* és a magyar *tud*, valamint a hatóige-képző előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A köztesnyelvi kérdésekben megjelenő hatóige-képző elsősorban lehetőségre kérdez rá (a hatóige-képző jelentéseiről részletesen l. Csonka 1998), így a partnernek elutasítás esetén több lehetősége van udvariasan elutasítania a kérést, a magyar L1-beli *tud* használatához (a partner képessége iránti tudakozódáshoz) képest arcvédőbbnek tekinthető (Leech 2014).

Az (a) és a (b) szituációk esetén: IL: *Elnézést / Bocsi, felválthat sz fempénzre?*, a lengyel L1: *Przepraszam, możesz mi rozmienić 10 zł?* ('Elnézést kérek, fel **tudsz** nekem váltani / felválthat sz nekem 10 zlotyt?') / *Masz może^{viii} rozmienić?* ('Van [amivel] esetleg felváltani?'), a tipikus magyar L1: *Fel tudnád váltani?*

A (c) szituációban: IL: *Elnézést, felválthat fempénzre?*, a lengyel L1: *Przepraszam, czy mogłaby Pani rozmienić mi ten banknot?* ('Elnézést kérek, fel **tudná** váltani / felválthatná nekem ezt a papírpénzt?') / *Ma może Pan / Pani rozmienić?* ('Van Önnek esetleg [mivel] felváltani?'), a magyar L1: *Elnézést, fel tudná váltani?*

A (c) szituációban, a 10 évvel idősebb személy megszólításakor a köztesnyelvi válaszolók 20%-ban válaszoltak tegeződve, a lengyel L1 válaszolók 13%-ban, a magyar L1 válaszolók pedig 60%-ban (az egyetemi közegben megfigyelhető lengyel–magyar tegezési-magázási arányok közötti különbségekről l. Koutny 2004). Köztesnyelven a lengyel L1-hez képest kis mértékben magasabb a tegezés aránya, de nem közelíti meg a magyar L1 arányt.

A (d) szituációban megjelenő hatóige-képző:

IL: *Visszaadhatod a könyvemet? / Visszaadhatnád a könyvemet?*, a lengyel L1: *Możesz mi oddać moją książkę?* ('Visszaadhatod / Vissza **tudod** adni a könyvemet?') / *Mogłbyś mi oddać książkę?* ('Visszaadhatnád / Vissza **tudnád** adni a könyvemet?'), a magyar L1: *Vissza tudnád adni a könyvemet?*

Az (e) szituációban mind a köztesnyelvi, mind az L1 beszélők tipikus válaszként felszólító módú igealakot használtak: IL: *Adj vissza a könyvemet!*, a lengyel L1: *Oddaj mi książkę!* ('Add vissza a könyvemet!'), a tipikus magyar L1 változat: *Add vissza a könyvemet!*

Az (a), a (b) és a (c) szituációkban ismeretlen személyt szólít meg a beszélő, ami hatással volt a külső módosítók (támogató elemek) megjelenésére: az egyedüli köszönési forma, a *Szia!* / *Cześć!* és az elnézésekérés mint figyelemfelkeltő elem használatát a következő táblázat szemlélteti (vö. Blum-Kulka–Olshtain 1984).

^{viii} A *może* a *móc* 'tud (képes)', hatóige-képző E/3. alakja jelen időben, kijelentő módban, emellett 'talán', '(meg)lehet' jelentéssel is bír, a kérés illokúciós erejét csökkentő elemként használatos. Jelen mondatban az utóbbi jelentésben szerepel, a mondat szerkezet szerint nem ragozott igei alakban, hanem határozószóként áll.

	a			b			c		
	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)
köszönés (Szia)	10%	13%	50%	19%	13%	33%	4%	10%	25%
elnézéskérés	50%	50%	38%	30%	50%	50%	65%	60%	70%
mindkettő	4%	3%	25%	3%	0%	25%	0%	0%	20%

2. táblázat. A kérés (a), (b) és (c) szituációiban a köszönés és az elnézésekérés előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A (d) és az (e) szituációban:

	d			e		
	IL	L1 (l.)	L1 (m.)	IL	L1 (l.)	L1 (m.)
köszönés (Szia)	14%	10%	13%	4%	0%	0%
elnézéskérés	8%	7%	0%	0%	0%	0%
mindkettő	0%	0%	0%	0%	0%	0%

3. táblázat. A kérés (d) és (e) szituációiban a köszönés és az elnézést kérés előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

Jól látható, hogy a köztesnyelvi megnyilatkozásokban a vizsgált külső módosítók használata a lengyel L1 válaszokban megfigyelttekhez hasonlít.

3.2.3 A bocsánatkérés beszédaktusa

A szituáció leírása: a buszon véletlenül rálépsz (a) egy 50 éves nő, (b) egy egyidős lány, (c) egy 10 éves fiú lábára.

Az alábbi táblázat összefoglalja a magyar L1 és a köztesnyelvi bocsánatkérési kifejezéseket. Köztesnyelven a magyar L1-beli használathoz képest hangsúlyosabban megjelenik a *bocsánat/bocsi* alkalmazása, másfelől az *elnézést kérek* és a *ne haragudj* kifejezéseket kevésbé használták a köztesnyelvi adatközlők.

	a		b		c	
	L1 (m.)	IL	L1 (m.)	IL	L1 (m.)	IL
(1) elnézést (kérek)	88%	11%	15%	7%	5%	4%
(2) ne haragudj(on)	40%	4%	55%	7%	38%	7%
(1) + (2)	35%	4%	5%	2%	0%	0%
(3/a) bocsánat	0%	90%	38%	45%	43%	40%
(3/b) bocsi	0%	0%	20%	48%	13%	55%
(3/c) nagyon bocsánat	0%	4%	0%	0%	0%	0%
(3) + (2)	0%	6%	20%	6%	3%	7%
(4) (nagyon) sajnálom	5%	6%	5%	0%	5%	0%

4. táblázat. A bocsánatkérési kifejezések magyar L1-en és köztesnyelven (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

A lengyel L1 válaszok kb. 90%-ában a *Przepraszam (bardzo)* '(Nagyon) bocsánatot kérek!' kifejezéssel éltek az adatközlők, illetve a (b) és a (c) szituációnál megadták a *Sorry*-t 13-13%-ban. A *przepraszam* 'bocsánatot kérek' performatív ige a lengyel nyelvben a legnépszerűbb IFID (illocutionary force indicating device) forma bocsánatkérés esetén. A kifejezés széles körű használatát jelzi, hogy különböző hierarchiabeli távolságok, státusz és a sérelem súlyától függetlenül is használható. Az angol *I apologize*-zal összehasonlítva, kevésbé formális vagy távolságtartó, anélkül hogy bizalmas stílusúvá válna, másfelől kevésbé fejez ki nyelvileg szerénységet az egyéb IFID-lehetőségekhez képest (Suszczyńska 1999).

3.2.4 Az egyet nem értés beszédaktusa

A szituáció leírása: egy osztálytárs egy ételről rosszat mond, úgy gondolja, hogy nem finom; te úgy gondolsz, hogy finom.

A köztesnyelvi megnyilatkozások 40%-a a *szerintem* formával kezdődött, ami a magyar L1 válaszok esetén 18%-ban volt jelen. A feladatkiírásban szereplő *úgy gondolja, úgy gondolod* kifejezések implikálhatták ezt a kezdést, viszont a lengyel L1 válaszolók közül nem volt olyan adatközlő, akinél szerepelt volna ez a nyelvi forma. A köztesnyelvi változatban kizárva a negatív anyanyelvi transzfert, a sikeres köztesnyelvi beszédstratégia-választás elismerését meghagyva, egyéb magyarázat is állhat a háttérben, például ha a magyar a nyelvtanulónak nem az első idegen nyelve, akkor az L2-kompetenciák, beszédstratégiák, vagy egy általános idegen nyelvi kommunikatív stratégia alkalmazása is befolyásolhatta a produkciót.

Emellett a köztesnyelvben 10%-ban megjelent az ún. „konfrontatív interakciós stílus”, amely pragmatikai transzfernek tekinthető, és arcfenyegetőbb, direkter megoldásokat eredményezett a magyar L1 változathoz képest. A következő köztesnyelvi példák nyújtanak betekintést a jelenségre: *Nem igaz. / Nem értek egyet. Nagyon finom nekem! / Nem egyetértek. Ez jó.* A lengyel L1 válaszok között is találhatunk rá példát: *Nie, nie zgadzam się, jak dla mnie jest pyszne!* ('Nem, nem értek egyet, ami engem illet, [ez] nagyon finom!'). A konfrontatív válaszok esetében a megnyilatkozások háttérét adhatta a lengyel interakciós stílus – adott tényezők megléte mellett – konfrontatív, spontán és kötöttség nélkülinek is tekinthető jellege (hogyan lehet mondani, amit az ember gondol) (l. Wierzbicka 2003). A szolidaritás érzése ellen hat a magyar hallgató számára az egyet nem értés kifejezése ezen konfrontatív formában (vö. Brown 2015).

3.2.5 A bókolás beszédaktusa

A szituáció leírása: egy osztálytársadnak új táskája van, ami nagyon tetszik neked.

Tipikus köztesnyelvi megnyilatkozás: *Nagyon szép a táskád! Hol vetted?* (a „hol vetted?” rákérdezés 30%-ban jelenik meg köztesnyelven), a lengyel L1: *Masz bardzo ładną torebkę. Gdzie kupiłaś?* 'Nagyon szép táskád van. Hol vetted?' – a „hol vetted?” rákérdezés külső módosítónak, támogató elemnek tekinthető, lengyel L1-en 33%-ban jelent meg, a magyar L1 válaszokban 17%-ban kérdeztek erről. Ha jelentősnek ítéljük a különbséget, akkor negatív pragmatikai anyanyelvi transzfert állapíthatunk meg.

Érdekes megjegyezni, hogy a magyar válaszolók 8%-a nem nyilatkozott a szituációban, a lengyel L1 beszélők közül egy személy adott kitérő jellegű választ, a köztesnyelvi beszélők minden esetben írtak bókokat.

Köztesnyelven sok esetben több elemből áll a bók, a lengyel L1 vagy a magyar L1 változatokhoz képest. Általában a táská szépsége mellett megemlítik, hogy tetszik, például: *Milyen szép táskája. Nagyon tetszik nekem.* A „Hol vetted?” jellegű kérdést leszámítva a több elemből álló bók aránya köztesnyelven 15%, magyar L1-n 0%, lengyel L1-n egy hasonló jellegű választ lehetett regisztrálni: *Masz świątną torebkę, bardzo mi się podoba.* 'Nagyszerű táskád van, nagyon tetszik.'

A bókolás a szolidaritás kifejezésének az egyik lehetősége, a „hol vetted?” kérdéssel vagy a többelemű bókokkal fokozottabban lehet nyelviileg kifejezni a szolidaritást, mely mindkét esetben a köztesnyelvi válaszoknál jelentősebb számban fordult elő a magyar L1 válaszokhoz képest, a lengyel L1 válaszok arányához közelebbi értéket felmutatva.

3.2.6 A bókolásra reagálás beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) szomszédasszonyod, (b) egy osztálytársad azt mondja neked: „Milyen jól tudsz magyarul!” (A magyar és a lengyel L1 kontrollszituációra nem tudtam az eredeti szituáció minden tényezőjének megfelelő helyzetet megadni: a beszélgetőtárs a másik fél angol tudását dicsérte meg.)

A köztesnyelvi tipikus válaszok a következők: (a) *Köszönöm (szépen)* (+ a szerénység nyelvi kifejezése), (b) *Köszönöm/Köszí*, amellyel megegyezők a magyar L1 tipikus válaszok, azzal a kitételrel, hogy a szerénység nyelvi kifejezése köztesnyelven 33%-ban jelent meg, lengyel L1-en 27%-ban, addig magyar L1-en 18%-ban, tehát ez utóbbi a kutatás keretén belül nem mondható tipikusnak. Nézzünk meg egy-egy példát az (a) szituációra, IL: *Köszönöm szépen, de én csak kicsit beszélek magyarul*, lengyel L1: *Dziękuję, mogłoby być lepiej.* 'Köszönöm, lehetne jobb', illetve magyar L1: *Köszönöm a dicséretet. Még fejleszteni kell a tudásomon.*

3.2.7 A kívánság kifejezésének beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) egy barátoddal, (b) húgoddal mentek az utcán, egy könyvesboltba értek, szeretnél bemenni.

A tipikus magyar L1 megnyilatkozás: (a) szituációban: *Menjünk be! Bemegyünk?*, a (b) szituációban (*Gyere,*) *menjünk be!*, amelyhez képest a köztesnyelvi variációkban megjelenik a *móc* 'tud (képes)', hatóige-képző lexikai/szintaktikai elem, az (a) szituációban 25%-os, a (b) szituációban 3%-os relatív gyakorisággal. Belső módosítóként indirektebbé teszi a megnyilatkozást a magyar L1-formához képest (Leech 2014).

IL: (a) *Bemehetünk a könyvesboltba?*, (b) *Menj be velem!*

L1: (a) *Możemy wejść na chwilę do tej księgarni?* ('Be tudunk menni / Bemehetünk egy pillanatra ebbe a könyvesboltba?'), (b) *Chodź do księgarni!* ('Gyere a könyvesboltba!')

A köztesnyelvi megnyilatkozások másik csoportját alkotja a *szeretnék* kifejezéssel kezdődő kívánságmegfogalmazások halmaza, az (a) szituációban 26%, a (b) szituációban 4% relatív gyakorisággal találkozhattunk vele, viszont a lengyel L1

adatközlők részéről nem volt példa rá. A magyar L1 beszélők az (a) szituációban 13%-ban, a (b) szituációban 7%-ban éltek ezzel a kifejezésmóddal. Például köztesnyelvi válasz az (a) szituációnál: *Szeretnék bemenni a könyvesboltba*, magyar L1: *Szeretnék benézni a könyvesboltba. Bejössz te is?*

Köztesnyelvi vizsgálatok részét képezheti, hogy a köztesnyelvi beszélő mennyire érzi szükségét, hogy lexikailag explicit legyen. A jelen szituációban a *könyvesbolt* mint lexikai elem megjelenését lehetett megnézni a megnyilatkozásokban.

IL		L1 (l.)		L1 (m.)	
(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
75%	75%	50%	55%	25%	10%

5. táblázat. A kívánság kifejezések a *könyvesbolt* lexikai elem előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

Jól látható, hogy mind a lengyel L1, mind a magyar L1 beszélőkhöz képest a köztesnyelvi változatban gyakrabban megadták a „könyvesbolt” szót az adatközlők a rá való utalás helyett. (Elképzelhető, hogy a nyelvtanulók még nem tanulták, vagy nem tudták aktívan használni a deiktikus elemeket.)

3.2.8 A javaslattevés beszédaktusa

A szituáció leírása: (a) osztálytársad, (b) húgod nem érzi jól magát, javasold neki, hogy menjen el orvoshoz.

A magyar L1 tipikus változatok az (a) szituációban: *(Szerintem) el kéne menned az orvoshoz!* (25%), *Menj el orvoshoz!* (15%), a (b) szituációban: *Menj el orvoshoz!* (45%). A felszólító mód a köztesnyelvi megnyilatkozásoknál nagy arányban megjelenik mind az (a), mind a (b) szituációnál: *Menj el orvoshoz!*, az (a) szituációban 41%, a (b) szituációban 84%-ban, viszont a lengyel L1 adatközlőknél az (a) szituáció 10%-ában, a (b) szituáció 38%-ában jelent meg *Idź do lekarza!* 'Menj (el) (az) orvoshoz!' alakban. A magyar és a lengyel L1 adatközlők hasonló arányban éltek a felszólító móddal, melyhez képest köztesnyelven mindkét szituációban körülbelül duplájára nőtt a felszólító mód használata, ami az egyéb nyelvi lehetőségekhez képest direkter megnyilvánulásnak tekinthető. A jelenség magyarázatának megadásához további kutatások szükségesek.

IL		L1 (l.)		L1 (m.)	
(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
41%	84%	10%	38%	15%	45%

6. táblázat. Javaslattevéskor a felszólító mód használatának előfordulása (relatív gyakorisági értékekkel megadva)

3.2.9 Az ugratás beszédaktusa

A szituáció leírása: egy barátod azt mondja, hogy nem tanult a dolgozatra, de mégis maximális pontszámot ért el (általában nem szoktak jól sikerülni a dolgozatai).

A barát által mondottakat önmagában is lehet ugratási megnyilatkozásnak tekinteni, illetve ugratáskiváltó funkcióban állónak is tarthatjuk.

Tipikus köztesnyelvi válasz: *Gratulálok!* (40%), a lengyel L1: *Gratulacje!* ('Gratulálok!') (18%). A magyar L1 adatközlők 3%-ban fejezték ki gratulációjukat.^{ix} Lexikai, és egyúttal pragmatikai transzfernek tekinthető a köztesnyelven megjelenő gratuláció.

A köztesnyelvi megnyilatkozásokor egy anyanyelvi szintű nyelvi kompetenciához képest sok esetben a beszélő nem tudja a mondanivalójának minden részletét, nüanszát közvetíteni a másik felé a köztesnyelven, így a köztesnyelvi kompetenciájának megfelelően, tartalmában, illetve az alkalmazott nyelvi eszköztárnak megfelelően egy redukáltabb megnyilatkozással él.

	IL	L1 (l.)	L1 (m.)
A gondolati egységek száma	1,2	1,6	2,2

7. táblázat. Az ugratás szituációjában a gondolati egységek száma (átlag)

Példaként két gondolati egységből álló válaszokat mutatok be: IL: *Hú, gratulálok! Szerencses vagy! / Grat! Nagyon okos vagy!*, lengyel L1: *Hmm, na pewno się nie uczyła! Gratulacje.* 'Hmm, biztos nem tanultál! Gratulálok!', magyar L1: *Biztos szerencséd volt. Vagy puskáztál?*

A köztesnyelvi válaszolók 5%-a kihúzta a válaszadás helyét, vagy odaírta, hogy nem mondana semmit, a lengyel L1 és a magyar L1 válaszolók minden esetben adtak választ.

A köztesnyelvi válaszolók közül volt, aki visszaugratott: *Mint mindig* ironikus válasszal, illetve a *Hehe, a hülyéknek mindig szerencséje van* reagálással, ez utóbbi kifejezés megjelent a lengyel L1 válaszok között is: *Glupi ma szczęście.* 'Hülyének van szerencséje.' A magyar L1 válaszok között visszaugratásnak elsősorban akkor lehetett értelmezni egy-egy megnyilatkozást, amikor emotikonokkal jelezte a kérdőívkitöltő, hogy játékos, humoros keretben válaszol, mint például a *Jó bemákoladt! :D Puskáztá??* válasz esetén (l. Sitkei 2017).

^{ix} A magyar L1 válaszok megoszlása főbb vonalakban a következő szemantikai-pragmatikai kategóriákhoz köthető: szerencse feltételezése (25%), puskázás feltételezése (20%), *Ügyes voltál!* (15%), értetlenkedés (15%), hitetlenkedés (12%), valamely egyéb magyarázat feltételezése (10%). A köztesnyelvi válaszok között a gratuláció mellett megjelent még: a szerencse feltételezése (20%), értetlenkedés (12%), puskázás feltételezése (8%), *Ügyes voltál!* (8%), hitetlenkedés (6%), a hazugsággal vádolás (6%). A lengyel L1 válaszokban: értetlenkedés (20%), szerencse feltételezése (17%), hitetlenkedés (17%), hazugsággal vádolás (14%), *Ügyes voltál!* (14%), puskázás feltételezése (14%), valamely egyéb magyarázat (10%), emellett a biztatás (7%) és a dicséret (7%) kategóriája is megjelent. A válaszok sok esetben több elemből álltak, így a teljes választ egyszerre több kategóriához is be lehetett sorolni.

4 Köztesnyelvi megfigyelések

4.1 Nyelvi túlbiztosítás

A bókolás beszédaktusában láttuk, hogy a lengyel L1 és a magyar L1 bókokhoz képest köztesnyelven megnő a többemű bókok száma, a szolidaritást a másikkal fokozottabban kifejezve.

A kívánság kifejezésének beszédaktusában megfigyelhettük, hogy a köztesnyelvi beszélő mind a magyar L1-hez, mind az anyanyelvéhez képest explicitebben nyilvánult meg lexikai szinten. Kellerman (1983) szerint a köztesnyelvi megnyilatkozás egyik jellemzője az explicittség (a szisztematikusság és a logikusság mellett).

4.2 Az udvariasságról

Az egyes transzferjelenségek célnyelvi udvariassági hatását az említett udvariassági szempontok alapján a köztesnyelvi vizsgálat fejezetben beszédaktusonként röviden bemutattam. Jelen fejezetben összefoglalom az udvariasságot érintő főbb megfigyeléseket.

A kutatás során megfigyelhető volt, hogy egy-egy külső vagy belső módosító (Blum-Kulka-Olshtain 1984) hatására lett arc(ulat)védőbb vagy fenyegetőbb, direkter vagy indirekter, illetve adott esetben szolidárisabb a vizsgált köztesnyelvi jelenség a célnyelvi változathoz képest.

Az operációsszempont-váltások esetében, az ételkínálás harmadik szituációjában, amikor az adatközlők egy tanárukat kínálják meg keksszel, a köztesnyelvi változat hallgatóorientált (Szeretne...?) a beszélőorientált magyar L1 változathoz (Megkínálhatom?) képest. A magyar változat a hallgatótól történő engedélykérést tartalmaz, nyelvileg azt fejezi ki, hogy a hallgató kontrollálja a cselekvést, ami a köztesnyelvi változathoz képest a hallgató számára kevésbé arcfenyegető (Blum-Kulka-Olshtain 1984; Blum-Kulka-House-Kasper 1989).

A köztesnyelvi variációkban megjelenő móc 'tud (képes)' hatóige-képző lexikai/szintaktikai elem hatóige-képzőként való átvitele belső módosítóként hat. A kérés beszédaktusában a köztesnyelvi változatban megjelenő hatóige-képző lehetőségre utal, arra rákérdezve a másiknak – elutasítási szándéka esetén – több mozgásteret van udvariassággal elutasítania a kérést, a magyar L1 tud használatához (a partner képessége iránti tudakozódáshoz) képest arcvédőbbnek, és így udvariásabbnak tekinthető (Leech 2014). A kívánság kifejezésének beszédaktusában a köztesnyelven megjelenő hatóige-képző a tipikus magyar L1 formákhoz (Menjünk be! / Bemegyünk?) képest szintén arcvédőbbé, és így udvariásabbá teszi a megnyilatkozást (Bemehetünk a könyvesboltba?) (vö. Brown 2015). A hatóige-képző egyik használati módja, amelyet magyar nyelvtanulás során viszonylag hamar elsajátítanak a nyelvtanulók, a „szerény, udvariasság kérés”-ként való használata (Csonka 1998), ami hatással lehetett a köztesnyelvi megnyilatkozásokra, udvariasság szándékú megnyilatkozás esetén ezen forma választásának előnyben részesítésével.

A bókolás és az egyet nem értés beszédaktusában megfigyelhető konfrontatív válaszok példát nyújtottak a szolidaritás kifejezéséhez kapcsolódó nyelvi jellegzetességek megfigyelésére. A szolidaritás és az udvariasság kapcsolatát tekintve elmondható, hogy a szolidaritás nyelvi kifejezése a Brown-Levinson-i pozitív

udvariassághoz köthető (Brown–Levinson 1987), így a nyelvileg fokozottabban megjelenő szolidaritás a köztesnyelven a bókolás terén udvariasabb megnyilatkozásnak tekinthető a magyar L1 és a lengyel L1 válaszokhoz képest.

Az udvariassági vizsgálatoknál érdemes lehet szétválasztani azon jelenségeket, amikor az anyanyelvi transzfer magyar L1-beli értékelését végezzük, azon jelenségektől – mint a bókolásnál láttuk –, hogy a lengyel L1 válaszokhoz képest is fokozta a beszélő a bókot, ami nyelvi túlbiztosításnak tekinthető. Az előbbi esethez kapcsolódó vizsgálatok a köztesnyelvi udvariassági vizsgálatok módszertani kidolgozásához járulhatnak hozzá, míg az utóbbi megfigyelések a köztesnyelvi kommunikációs stratégiák megismerését szolgálhatják.

5 Zárógondolatok

A kutatás során lengyel L1 beszélők magyar köztesnyelvi tipikus produkcióiban azonosítottam be a magyar L1 változathoz képest a lengyel L1 tipikus megnyilatkozásokhoz hasonló jellemzőket felmutató nyelvi jelenségeket (itt feltételezhető a negatív anyanyelvi transzfer) – az ételkínálás, a kérés, az egyet nem értés (véleménykülönbség) kifejezése, a bocsánatkérés, a bókolás és a bókolásra reagálás, a kívánság és a javaslat kifejezése, valamint az ugratás beszédaktusában. Az egyes jelenségek célnyelvi hatásának jellemzőit udvariassági tényezők alapján néztem meg egy – köztesnyelvi udvariassági vizsgálatokhoz megfelelő – módszer megtalálása céljából. A köztesnyelvi beszélő egy nyelvi forma átvitelekor adott esetben (ha nyelvi kompetenciája megengedi) választhat a célnyelvi változatok között, ezen választásait szeretném a kutatás folytatásaként részletesebben vizsgálni.

A vizsgálati eredmények alapján foglalkoztam a nyelvi túlbiztosítás jelenségével is a köztesnyelvi kommunikációs stratégiák közelebbi megismerése céljából.

Irodalom

- Bándli, J. 2015. (Túl) Direkt stratégiák a célnyelvi kommunikációban. *THL*, 2(1): 5–14.
- Beebe, L. M., Takahashi T., Uliss-Weltz R. 1990. Pragmatic transfer in ESL refusals. In: Scarcella, R. C., Andersen E., Krashen S. C. (szerk.) *Developing communicative competence in a second language*. New York: Newbury House. 55–73.
- Beebe, L. M., Cummings, M. C. 1996. Natural speech act versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance. In: Gass, S. M., Neu, J. (szerk.) *Speech Acts across Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter. 65–86.
- Blum-Kulka, S., Olshtain, E. 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, 5(3): 196–213.
- Blum-Kulka, S. 1987. Indirectness and politeness in requests: same or different? *Journal of Pragmatics*, 11: 131–146.
- Blum-Kulka, S., House J., Kasper G. 1989. *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- Brown, P., Levinson S. C. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, P. 2015. Politeness and language. In: Wright, J. D. (szerk.) *The International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences (IESBS)* (2nd ed.). Amsterdam: Elsevier. 326–330.
- Corder, S. P. 1992. A Role for the Mother Tongue. In: Gass, S. M., Selinker, L. (szerk.) *Language Transfer in Language Learning*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. 18–31.

- Csonka, Cs. 1998. A *-hat/-het* képzőről. *Intézeti Szemle*, 20(1): 5–13.
- Jobst, A. 2007. A *mi* mint a hatalom és a szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr*, 131: 29–46.
- Kellerman, E. 1983. Now You See It, Now You Don't. In: Gass, S., Selinker, L. (szerk.) *Language Transfer in Language Learning*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Koutny, I. 2004. Hungarian Greetings and Forms of Address in a Cross-Cultural Approach. *Modern Filológiai Közlemények*, 6: 5–20.
- Kugler, N. 2013. A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr*, 137: 8–30.
- Leech, G. N. 2014. *The pragmatics of politeness*. New York: Oxford University Press.
- Selinker, L. 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*, 10: 209–231.
- Sitkei, D. 2017. Hogyan ugratnak más nyelvek beszélői – egy empirikus kutatás tanulságai. In: Bíró, Gy. (szerk.) *Szakkollégiumi füzetek 4. Móra Akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet*. Szeged: SZTE Móra Ferenc Szakkollégium. 67–84.
- Suszczyńska, M. 1999. Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies. *Journal of Pragmatics*, 31: 1053–1065.
- Szili, K. 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta.
- Wierzbicka, A. 2003. *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction* (2nd edition). Berlin–New York: Mouton de Gruyter.